

Dobos László

(1930–2014)

„...Az író élete önmagában nem érdekes. Életrajza, mint sok más emberé” – mondta Tóth Lászlónak, ám talán mégis a vele készült beszélgetésben („Minél kisebb egy irodalom, annál inkább a minőség útját kell járnia”) árulta el a legtöbbet szűkebb családi háttéréről. Kevesebbet azonban, mint tágabb felnevelő környezetéről a *Bodrogköz, szülőföldem* elmélkedéseiben. „...gyermekkorom elején anyám áll, előtte nagyapám s annak ősei: úgy mondták, telkes jobbágyok voltak” – szól amott, mint akinek az ősök felkutatása, a teljesebb családi emlékezet feltárása távol esik a becsvágyától. Emitt viszont, szülőföldje történelmében barangolva Anonymusig és az avar leletéig, a környező települések nevük alapján feltételezhető eredetéig vagy a folyók szabályozásáig visszamenően több minden érdekli. 1930. október 28-án kezdődött élete regényéhez – sárospataki diákelődje, Mórnicz Zsigmond példáját követve – nem gyűjt tényeket, nem keres forrásokat. Még édesanyját és édesapját sem szerepelteti, nevük vagy legalább töredékes életrajzuk csakúgy hiányzik, mint később a feleségéé vagy a gyermekeié. Hogy szülei kisparaszti gazdálkodást folytattak, közvetett módon tudható. Mintha csak a másokéval közös múltját idézné meg legújabb számvetésében is (*Emberek, emberek...*): „Gyermek- és ifjúkorunkat behatárolta mindaz, ami a parasztvilágot élte. A föld, a kaszáló, a szőlő, az aratás, a napkelte, az este, a holdvilág, minden karnyújtásnyira közel: kutya, bárány, tehén, kisborjú. Az éhes disznó visongása és a galambok a háztetőn.” A szocializációját illetően a szülővárosában, Királyhelmeceken kezdett tanulmányairól hasonló, azaz nem tényállító módon ír: „És a könyvek, a polgári iskola kötelező irodalma, a kispolgár asztalokról lekerült könyvmorzsálék, 'cowboy-irodalom', banditák, seriffek, a mindig aranyszőke farmerlányok.” Majd „az 'egyedül üdvözítő' református hit tanait, a kátét, a zoltárokat, a reggel és este mondandó imákat” tanulni – még otthon, az egyházi iskolában.

Ahonnán Sárospatakra, a később „második szülőföldem”-nek nevezett városba került. 1945 és 49 között itt lett a tanítóképző főiskola diákja, a végzéshez,

MÁRKUS BÉLA (1945) a Debreceni Egyetem nyugalmazott docense.

az érettségéhez közelítve mind inkább átélve az idők tudathasadásos kettősségét: az iskolában a miatyánkat mondva, a gyűléseken, vitafórumokon viszont az Internacionálét énekelve. Tetézi mindezt a törvénykivüliség helyzete: szöknie kell haza, Csehszlovákiába a családjához is, de vissza a kollégiumba, Magyarországra is. Hozzá még, mert élni is kell valamiből, csempészáruval kereskedik, oda s vissza. 1949-ben aztán vége az exlex állapotnak: a két ország megegyezése alapján „hazaszuppolják” őt is. A legrosszabbkor: már felvették a budapesti tudományegyetemre, ahová – persze – már nem járhat. A történetírásban sokáig a „fordulat évé”-nek nevezett esztendő így nem várt fordulatot hoz az ő életében is: egy esztendeig sofőrködik, aztán 1950-től 52-ig az otthoni polgári iskolában képesítés nélküli tanító. A diploma megszerzése érdekében 51-ben beiratkozik a pozsonyi Komensky Egyetem pedagógiai karának magyar-történelem-polgári nevelés szakára. A háború utáni magyar pedagógusképzés első évfolyama az övé. Levelezőként kezdi, majd úgy fejezi be, hogy 55 és 60 között egy ideig nemcsak diák, hanem tanársegéd is egyben. Túl ezen az időszak számára egyszerre a tanulás-tanítás és a munka világa.

A munka: *Irodalomelméletet*, tankönyvet írni pedagógiai főiskolások és az általános iskolák 9-11. osztályai számára. És munka: annak a diákmozgalmi tevékenységnek a folytatása, amit már Sárospatakon elkezdett, a „fényes szelők” népi kollégiumai hatására. „Fergeteges történelem” – jóval később egyik cikke ezzel a címmel eleveníti fel a forrongó, lázas éveket. A Csemadok, továbbá az ifjúsági és úttörőszervezetek alapításában való részvételét. Tánc- és énekkarok, színjátszó csoportok szervezését – és szereplését bennük. A Csehszlovák Ifjúsági Szövetség tagjaként „működik”; különböző tisztségek betöltője, 56-tól hat éven át már a szlovák központi bizottság elnökségi tagja. A nemzetiségi intézmények „alaprakásának idején” részt kap a magyar nyelvű pártlap, az *Új Szó*, a pedagógiai kar magyar tagozata, a pedagógiai gimnázium, a magyar „szerkesztőségek” létrehozásában.

Hogy aztán e mozgalmi, főleg pedig a tanári pályát mikor s miért cseréli fel az újságíróira – az életrajz homályos foltja. Mindenesetre írásága kezdetét Patkhoz köti, az iskolai laphoz, ahol traumatikus élményét beszéli ki: 1947 telén szülővárosa mellett, Fejszésen segédkeznie kellett a premontrei prépostság cselédjeinek Csehországba történő deportálásában, teherautóra pakolni a holmijukat s őket. Pozsonyban – amelyet sosem nevezett harmadik szülőföldjének – talán az vonzotta a tollhoz, hogy hamar megismerkedhetett ottani magyar forgatóival. Említett cikkében Dénes György, Gyurcsó István, Babi Tibor, Ozsvald Árpád, Mács József, Szőke József, Tóth Elemér, Csanda Sándor, Török Elemét, Turczel Lajos nevét sorolja a később induló Tőzsér Árpádéval és Cselényi Lászlóéval együtt. Saját újságírói-irodalmi próbálkozásai – ítélkezik későbbi vallomásában – teli voltak „göcsörtös, indulatos, túlóltötött vagy szegényes ruhájú mondatok”-kal. Azok a beadványok, kérelmek már kevésbé, amelyekben közösen kérték, legyen a szlovákiai magyar íróknak „irodalmi és szervezeti illetőségük”. S lett. Előbb a Csehszlovák Írók Szlovákiai Szövetsége székházába

fészkelhették be magukat, utóbb, 1954-ben megalakíthatták mellettük a Magyar Íróközösséget. Ennek az első titkára ő lett – nyilván nem írói teljesítménye, hanem tanári és mozgalmi munkája alapján. Lassan lehetett tervezni s tárgyalni a legfontosabbról: egy irodalmi folyóirat indításáról. Vajúdo íróvilág – kaphatna címet a még az úttörőmozgalomból ismert Duba Gyula szociográfiája nyomán ennek az időnek a krónikája. Merthogy „az Irodalmi Szemle szülése több mint négy évig tartott”. Az 1958-ban végre világra jött, eleinte negyedévenként megjelenő lapnak az írószövetség magyar tagozata, szekciója megbízásából is Dobos László lett az alapító főszerkesztője. Tíz éven keresztül, 68-ig, amikor három évig a Csemadok KB elnöke lett, ő állt a folyóirat élén, közben – 67 legelőjétől – a Tatran Szlovák Szépirodalmi és Művészeti Könyvkiadó magyar üzemének vezetője volt, majd amikor ennek utódjaként, 69. január elsején megalakult a Madách Könyv- és Lapkiadó, itt lett igazgató október 22-ig, aztán úgy háromnegyed év múlva ismét, 1970. augusztus 1-től pontosan két évig.

Írói, újságírói pályájának kezdetéről kevés tudható – nyomai a korabeli sajtóban lelhetőek fel. Mindenesetre első kötete, a *Messze voltak a csillagok* megjelenése (1963) előtt Fábry Zoltán sem szépíróként tartotta számon. „Témafelvető bátorságának” dicsérete azonban úgy is felfogható a részéről, mint köszönet. Példája követéséért: öt éve ő írhatta a folyóirat beköszöntő esszejét, amely miatt – Dobos évtizedek múlva árulta el a Kövesdi Jánossal folytatott beszélgetésben – a főszerkesztőt, alig száradt meg a tinta a kinevezésén, mindjárt feljelentették. Az „*Ideje már bizony*” című köszöntésben, legalábbis a kommunista párt perspektívájából, csakugyan nem volt köszönet, hiszen „nagy elkészettségről”, negyven év mulasztásának pótlásáról szólt. Főleg pedig a csehszlovákiai magyarság „mostoha sors”-áról: „Mostohagyerekek voltunk és maradtunk – határon innen és határon túl egyformán –, mostohagyerekek, kik sohse éreztek elismerést, nyugtát, igazolást, melegét” – írta, megtoldva azzal: „Valahogy mindig a felváltatlan poszton állók szerepe jutott ki nekünk. Félvállról kezelt adalék, elfelejtett függelék voltunk és lettünk, ha úgy tetszik: tehertétel.” E vélemény után nemigen lehetett más a feljelentés következménye, mint a megrovás. És figyelmeztetés: ha hasonló eset előfordul, a lap első emberét megfosztják tisztességétől.

Egyik sem történt meg. 1968-ban önként távozott, miután – öt éven keresztül – a Szlovákiai Írószövetség választmányi tagja is volt, és mielőtt – 1968 és 71 között – a Nemzetgyűlés, valamint a Szlovák Nemzeti Tanács képviselője lett. 1969–1970-ben egy ideig a Szlovák Szocialista Köztársaság kormányának tárca nélküli, nemzetiségi ügyekkel foglalkozó minisztere – a prágai tavasz bukása után előbb még elismerik az emberarcú szocializmus megteremtésének kísérletében való cselekvő részvételét, majd 1970-ben azzal egyidejűleg, hogy leváltják a miniszteri tiszttségéből, a pártból is kizárják, sőt mint rendszerellenes elemet megfosztják minden tisztességétől, beleértve – 1972 júliusától – a Madách Kiadó igazgató posztját. Végül megvonva tőle a publikálási jogot is. Igaz, ekkor még csak a magyar nemzeti kisebbség „kollektív drámája”-ként értékelt második

regényén – *Földönfutók*, 1967 – volt túl, ám talán már készen volt az *Egy szál ingben* is, a szabálytalan trilógia harmadik része, s kiadásra várt. Hat évig várhatott. Amikor egy fejezete, mintha az előző regény részlete volna, szerkesztői csellel az *Alföld* tematikus számában (1975/10.) megjelent, Csanda Sándor s féltucatnyi írökollégája tiltakozott a szilencium megszegése, a csehszlovákiai magyar irodalom belügyeibe való beavatkozás ellen.

Miközben az *Egy szál ingben* hangos sikert arat – szakmait, de politikait is: jeles kritikusok elemzik, a *Népszabadság* kétszer ír róla méltatóan –, aközben van is közlési tilalom, s nincs is. Későbbi interjúiban említi, hogy az ottani magyar lapok, az *Új Szó* s az „elvhú bátya”, a *Hét* csaknem két évtizeden át távol tartották maguktól, csak így a rádió. Ami a megélhetést illeti: húsz éven át a kiadóban maradhatott, „kínos, megmosolyogtató műszaki beosztásban”, a műszaki-gyártási osztály vezetőjeként. Nem lehetetlenült el szerzőként sem: 1979-ben megjelenik a *Hólepedő*, amelyben egy leányalakot választ főszereplőül, hogy kibeszélhesse kitaláltóságát. Az „olyan élve elhantolás-féle” állapotát. Esszéit, tanulmányait is kiadják (*Gondok könyve*, 1983), rá egy évre regénnyel (*Sodrásban*, 1984), aztán három esztendő múlva válogatott elbeszéléseivel jelentkezik (*Engedelmmével*, 1987). Így éri, ahogy a szlovák történészek fogalmazzák, „a bársonyos forradalom adventje”, a glaznoszty és a peresztrojka. Nincs nyoma, hogy a reformerekhez vagy a rendszerellenes erőkhöz, civil csoportokhoz, ökológusokhoz, természetvédőkhöz, netán titkos egyházi mozgalmakhoz bármi módon kapcsolódott volna.

1989 novemberével mégis új időszámítás kezdődik számára, és tart vagy három-négy évig. Interjúi, cikkei alapján szinte napról napra nyomom követhető életének ez az új szakasza. Tudható, mikor szavaznak ismét bizalmat neki a Madách Kiadó dolgozói, s lesz az igazgatójuk, mint majd a Madách-Posonium kft. vezetője is. Még ugyanebben az évben rehabilitálja az első demokratikus szlovák kormány. A Csemadok tiszteletbeli elnöknek választja. Budapesten a Magyarok Világszövetsége társelnöke lesz, majd három esztendővel később, 1992-től alelnöke. 1990-től az Együttélés Politikai Mozgalom ügyvivői testületének tagja. Ugyanekkor jut négyéves képviselői mandátumhoz a szlovák parlamentben. Ahogy majd esszéinek, interjúinak válogatása (2000) a címében kiemeli: a *Teremtő küzdelem* ideje ez neki. Nemzet- és kultúrpolitikusként sokszor megnyilatkozik. Szépíróként egyszer sem. Csak amikor – 1994-ben – Kossuthdíjat kap, betetőzéseként mintegy korábbi kitüntetéseiért (Madách-díj, 1964; Csehszlovák Írószövetség Nemzetiségi Díja, 1968; Magyar Művészetért-díj, 1988; Magyar Köztársaság Aranykoszorúval Díszített Csillagrendje, 1990; Bethlen Gábor-díj, 1990).

Utolsó regénye, a méltánytalanul kevés értékelő szót kapott *A kis viking* (1991), kitüntetése, a Magyar Koalíció Pártja által Esterházy János emlékére alapított Pro Probitate – A helytállásért-díj (2010).

*

Első írásai a 2005-ös kiadású, esszéket, cikket, interjúkat tartalmazó *Évgyűriük hatalma, I-II.* borítója szerint „máig emlékezetesek”. Ha a pályakezdő két kötete, az *Irodalomelmélet* különböző, 1955-ös, illetve 1959-es kiadásai is közéjük sorolhatók, akkor az ajánló szemében – feltehetően – az teszi emlékezetessé őket, hogy alapkategóriájukat, az egykor minden esztétikai-poétikai minősítés mércéjéül használt szocialista realizmust a főiskolán oktató Dobos László – a tanítvány Tőzsér Árpád emlékezete őrizte meg – bátorkodott „gluposzty”-nak, azaz butaságnak, ostobaságnak tartani. Szinte biztos azonban, hogy a tankönyv fejezetei más szellemben íródtak. Hogy milyenben, az ismét csak sejthető, mégpedig annak alapján, hogy a pályakezdés legelső darabjait, hírlapírói ténykedése bizonyítékait, szépírói szárnypróbálgatása mutatványait sem tárta újra a közönség elé. Lehetnek emlékezetesek, válogatott kötetei összeállításakor mégis megfelelnek róluk.

Az *Irodalmi Szemle* indulását (1958) megelőző különböző műfajú munkáit, cikkeit, tárcáit, esszéit, színházi előadásokról, könyvekről szóló bírálatait a korabeli napi- és hetilapok hasábjai őrzik. Akárcsak az elbeszéléseit. Regényírói bemutatkozása „előjátékaként” a szakirodalom egynéhány irodalmi riportját jelöli meg (*Komáromi pillanatfelvétel*, 1956; *Bort, búzát, békességet! Bodroközi krónika*, 1957), valamint egypár, köztük a folyóirat indítása után közzé tett novelláját (*Én, Fekete János*, 1958; *Valakihez tartozni kell; Áldozat*, 1961). Nem tudni, a novellaszerű riportokra vagy riportszerű novellákra is célzott-e Fábry Zoltán, amikor a *Mesze voltak a csillagokat* (1963) köszöntve „többrendbeli” meglepetésének adott hangot. Csodálkozott, hogy az irodalomtörténészként, esztétaként ismert szerző semmi jelét sem mutatta az írói „indulás bizonytalanságának”.

Bizonyíthatatlan bizonyosság: Dobos László alkotói pályájának alakulását alapvetően befolyásolta és meghatározta, hogy lényegében Fábry, a csehszlovákiai magyar közélet és irodalom ekkor tájt megfellebbezhetetlen szellemi tekintélye avatta íróvá. Több részes tanulmánya, az *Új szlovákiai magyar regények az Irodalmi Szemle* 1964-es évfolyamában a magyar nemzetiségi regény megszületését ünnepelte, a Dobosé mellett két másik alkotást emelve ki (Petróci Bálint: *Határváros*, Rácz Olivér: *Megtudtam, hogy élsz*). Összegző szavait többen visszhangozták jóval később is: „Dobos regénye figyelmeztető, látható kiállítás: hallható, kiáltó, elkeseredett hangú kiáltás. Monodrámája: ör a strázsán!” Mi tagadás, a méltató már-már multságos túlzásokra ragadtatta magát ezzel a jellemzéssel. Hiszen a regény főfigurája, Ács egész másképp összegzi sorsa kivonatát: „Igazságtalanság, szörnyű igazságtalanság történt velem: Horthyék behívtak katonának, végiggyalogoltam fél Oroszországot. A Kárpátok alól hazaszöktem, elbújtam. Megvártam, míg a front átvonul, azt hittem, ezzel véget ért számomra a háború. Nem így történt [...] Valami rosszakaróm beárult, bemocskolt. Rám sütötték, hogy politikai ellenség vagyok. Ilyen szörnyű pecséttel átadtak a szovjet parancsnokságnak [...] Szaladgáltam, kerestem az igazságot, de mire meghallgattak, Szmolenszk alatt zötyögött velem a vonat.” Nyilvánvaló: a kritikus lelkesültsége az őrszem, a felvigyázó szerepére egy bujkáló katonaszökevénynt

szemelt ki. Olyan férfiút, aki a gyűjtőtáborba kerülve jelentkezik a csehszlovák hadseregbe. „Ha kell, harcolunk” – értelemszerűen a magyarok ellen is. Ekkor mintha nem követné az apai tanácsot: „Ne iparkodj az első sorban járni... maradj hátrább [...] fedezd magad a többiekkel, magadra gondolj!” Viselkedésében a paraszti óvatosság az elevenen ható tényező, s nem a magyarsághoz tartozás. Bánja is, az első bécsi döntést követő időkre, Felvidék visszacsatolására célozva, hogy „micsoda árat” fizetett mindazért, mert „magyar volt minden: az isten, a szabadság, az igazság”. Később is „kavarodás”-t emleget, a nemzeti hovatartozás, az önazonosság dolgáról pedig ezt mondja: „A változások úgy követték egymást, akár a lavinaomlások: egyszer esküdj Benešre, azután meg légy jó magyar hazafi... Lassan már azt sem tudtuk, miféle náció vagyunk tulajdonképpen.”

Mindezek miatt merészkedhetett – Fábryval gyökeres ellentétben – Koncsol László annak kifejtésére, hogy a *Messze voltak a csillagok* „a politikai szemlélet jegyében” született, vagyis „nem a politikát szemléli az élet irányából, hanem fordítva, az életet ítéli meg a politikai szemlélet logikája szerint”. Sajnálja, hogy a saját identitásáért és a nemzetiségi lét alaptémáiért – köztük, természetesen, a kollektív bűnösség vádjának visszavonásáért, a magyarság 1945-tel kezdődő jogfosztottságának felszámolásáért – harcoló írók közül Dobosnak sem sikerült „a korszellem fölé” emelkednie.

Az újabb regény, a *Földönfutók* (1967) elemzésében szinte szó szerint megismétli ezt, ám csak a Magyarországhoz kötődő cselekményszálakra vonatkoztatva: Koncsol szerint, aki a hontalanság éveiben maga is „földönfutó” sárospataki diák volt, az, ahogy az elbeszélő lefesti az egykori viszonyokat, „adó a korszak szellemének”, „irányzatos és taktikus”. Hogy a kollégiumban vagy másutt éreztették volna vele: kegyelemkenyéren él, vagy hogy bárki, pláne egy pap a szemébe mondta: „se hazája, se istene”. Ettől függetlenül nem vitázik azokkal a méltatókkal, akiknek egybecsengő véleménye: a csehszlovákiai magyarság „kollektív drámája” mutatkozik meg a két főhős, a szlovák pilóta és a magyar „íróféle” találkozása nyomán, amely közös múltjuk felidézésére készíti őket. Nincs vita közöttük, beszélni is alig beszélnek egymással: csak a repülő szólama „hangzó”, az elbeszélő „néma”. Vagyis igazából ki-ki magában, belső monológban vet számot a történetekkel. Az íróféle falubeli népe, családja meghurcoltatásával, a kitelepítéssel, lakosságcserével, aztán kamaszkora kényeszerű kalandjaival, az országhatáron átszökés veszélyeivel. Húsz év elteltével sem feledheti, ahogy „hatalom új urai törvényt ülnek”, és „nyelvük szerint különválasztják az embereket”: „aki anyanyelvén szól, az bűnös, azt ütni és gyűlölni kell”.

Az új urak, legyenek akár a győztes demokraták vagy a 47 novemberében a hatalomátvétel főpróbáját tartó kommunisták, mint valami farsangoló alakulatok tagjai tűnnek fel. A repülő későbbi időket idéz. Számára az ötvenes évek a földönfutás ideje: kénytelen otthagyni a szemináriumot, mert nem lelkesedik kellő hőfokon a „forradalmi eszmék” iránt. Kétségei, hogy „a munkásosztály

csodákat művel”, hazatérve csak szaporodnak, hisz az agitátorok kegyetlenkedve, félelmet keltve léptették be a parasztokat a kolhozba. A nyugtot nem nyújtó otthon után következik csak az otthontalanság: a rendőrség besúgónak bérelné fel, minek utána – öntudatára s a társadalom szükségleteire hivatkozva – Jáchymovba, „a holtak városának” urániumbányájába irányítják.

A pilótának s az írófélenek is kijut tehát a hazátlanság élményéből. Munkás és paraszt kálváriájuk bár közös, mégis másképp tekintenek vissza rá. Más a nézőpontjuk, külön-külön is, az íróféleé pedig önmagában is. Elbeszélő énje örök vitában áll az elbeszélttel, főleg pedig ez utóbbinak a környezetével – nemcsak a *Földönfutók*, hanem *A kis viking* kivételével a többi Dobos-regénynek is lényeges szemléleti és szerkezeti jegye ez. Önnön cselekedeteihez, pontosabban nem cselekvéséhez fűzött megjegyzései folyton a lázadás szándékához jutnak el. „Lázadnék, de úgy érzem, hamarabb kellett volna” – kezd mentegetőzni. S bűnbakot keresni. Az apját vonná kérdőre, miért engedte, hogy a frontra vigyék; a nagyapát, kellett neki Galíciát emlegetnie. A felelősség áthárítása, jól érzékelhetően, nem a népközösségi, nemzeti azonosság kialakítása érdekében történik, hanem követhető magatartásminták, vállalható viselkedési normák keresése közben. Így jut el az elbeszélő-hős oda, ahová a szerző más regényfigurái is elérkeznek: az alázatnak mint olyan magatartásnak a bírálatahoz, amelyben az egyén függőségének, sőt jelentéktelenségének a tudata fejeződik ki. „Három emberöltő múlt el előttem, s egyetlen őszám se lázadt” – marasztalja el azt a tagsági csoportot, ahová tartozik: a parasztságot. A róluk kialakított kép – „Engedelmeskedtek, mindig csak engedelmeskedtek. A sorsuk hasonló, egyforma. Ezerszer földig alázták őket, de nem lázadtak” – elfedi a saját tükrözött énjéről kialakíthatóét, a lázadásra szintén gyáváét. De el a hatalom természetét és felelősségét is. E projekció oda vezet, hogy az engedelmességet, a szolgálai meghunyászkodást, az emberi méltóságról való lemondást, vagy – sűrűn használt, durva kifejezéssel – a „féreglét” elfogadását mintegy a paraszti társadalom karakterjegyeként tünteti föl.

Harmadik regénye, a szabálytalan trilógia záró része, az *Egy szál ingben* (1976) hasonló felfogásban fogant. Alighanem attól a szinte ajzott várakozástól is serkentve, amelyet még Fábry Zoltán ébresztett fel a nemzetiségi-kisebbségi önismeretet és öntudatot erősítő csehszlovákiai „nagyregény” iránt, s amelynek kielégítését az olvasók – több korabeli kritikus szerint – elsősorban Dobos Lászlótól, illetve Duba Gyulától várták. A várakozásra a szerző nem is cáfolt rá: a fogadtatás szinte egyöntetűen kiemelkedő fontosságúnak mondta a művet, a nemzeti önvizsgálat dolgában a kelet-közép-európai irodalom olyan alkotásaival rokonította, mint Cseres Tibor *Hideg napokja*, a szerb Danilo Kiš *Fövenyórája*, a román Titus Popovici vagy a szlovák Andrej Plávka elbeszélései, emlékezései, nem utolsósorban Sütő András naplójegyzetei, az *Anyám könnyű álmat ígér*. Volt, aki az összetett struktúráját, a totalitás lehetőségét megteremtő filmszerű montázstechnikáját méltatta. Másvalaki az asszociációs elbeszélő technikához tartozóan emelte ki, hogy olyan műformákat alakít át epikus alkotóelemekké,

amelyekben a nemzeti közösségi sors szinte ösztönösen fejezi ki magát már századok óta: a ballada, a himnusz és a zsoltár ezek. Ide lehetett sorolni a dokumentumokat: ahogy a regény keretétől szolgáló árvízi jelenetekben előbb a megszűnt Amerikában, az emigrációs remény hazájában feladott leveleket sodorja a hullám, aztán az orosz frontról érkezetteket, végül néhány csehországit, a bélyegen Benes képével, a deportálások korából. Címzett s feladó: egyaránt ismeretlen. Nem így a tábori lapoké, leveleké, amelyeket az elbeszélő lel meg odahaza. Az apja írta őket: Kolozsvár visszatért, Marosvásárhely, Csíkszereda, Kézdivásárhely visszatért! – tudatják az első darabok. Aztán a Szabadkán, Zomborban keltezettek, majd az Ukrajnából küldöttek következnek: a „bakatörténelem” dokumentumai. Ezek alapján magától értetődő lenne, hogy az írődeák elbeszélő a bakák, a harcba hurcoltak szemszögéből ítéli meg a cselekményidő eseményeit, a Felvidék visszacsatolása és a háború befejezése közt eltelt éveket, a „magyar”, illetve a „cseh” világ különbségét.

A korábban a korszellemnek való adózást fölrovtó kritikus is így látja, méltatván, hogy a *Messze voltak a csillagok* „felemás tudatú” Ács Kálmánjától az *Egy szál ingben* árvízfejezetének „biblikus-mitikus átfogalmazásban fölvezolt parasztportréiig” megtett út „egyszermind prózánknek – s persze elsősorban nemzetiségi tudatunknak – a csorbítatlan identitás vállalásáig megtett útját is kirajzolja”. Az árvízi portrék esetében igaz lehet ez a csorbítatlanság. A baka apa esetében azonban aligha. Az emberi értékek kevésbé kapcsolódnak hozzá – helyette az első regényben, valamint a szülőföldvallomásokban is név szerint szerepeltetett Leczo Mihály szabómester emelkedik hőssé. Őt idézi a cím is, az „egy szál ingben” a halált is vállaló kommunistát, akit mellesleg ezelőtt kivégeznek, mielőtt a terveit – hátba kell támadni a frontot, fegyvert kell gyűjteni s kapcsolatot teremteni a szovjet csapatokkal – megvalósíthatta volna. Ő, a tettekig ugyan el nem jutó, ám elszánt forradalmár áll a középpontban. És nem a szenvedő kisembert megtestesítő apa, aki – a katonatörténelem többi szereplőjéhez hasonlóan – nem emelkedhet a mítoszi hősök magasságába. Az elbeszélő tőle, tőlük örökölte ugyanis „az alulról fölfelé” nézést, a „torz emberi tartást”. Megismétlődik a máshonnan már ismerős durva minősítés: „a maguk féreg-sorsa köré gyámoltalan köröket” rajzoltak, s „akárhányszor megtettem az utat alulról fölfelé, őseim sorsa borzongott meg bennem. Féregéletük és -vágyaik tüzesítették meg idegeimet, más lenni, mint ők”.

A következő regény, a *Hólepedő* (1979) írója szerint is „elágazás” az életműben. Az előző kötetek „történelmi és szociális súlypontúak” voltak, ez viszont „erkölcsi és pszichológiai vonatkozású”. S nyilván nem azért, mert egy súlyos sérült tanítónő sorsáról beszél, felfüggesztve a „trilógia” utolsó két darabja ön-életrajzi jellegét, hanem mert azt vizsgálja, az ember miből meríthet erőt a maga élethalál harcának megvívásához.

A küzdelem, persze, analógiára adhat okot: a szerző emlékezete úgy őrizte meg a hetvenes éveket – amikor kizárták a pártból, eltiltották a közléstől –, hogy „a holt lelkek jegyzékén tartották számon”. A *Hólepedő* egyik méltatója szerint

Erzsébet, a pedagóguslány története nem egyedi: benne „nagy társadalmi trauma ábrázolódik, olyan megrázkódtatás, amely félelmetesen lett úrrá a lelkeken, s bizonyos (értelmiségi) rétegek érzékenyen és nehezen viselték el, s őket – hogy ne mondjuk – tragikusan érintette”. Azt nézve, hogy a lány történelmi-társadalmi vagy individuális trauma gyötröttje-e, az utóbbi látszik valószínűbbnek. Az is ilyen jellegűnek tűnethet a lelki sérüléseit, hogy függetlensége, önállósága esélyeit a szülei ellenében keresi. A nagyanyját bigottnak, az édesanyját érzéketlennek tartja, az apja pedig mintha teljesen idegen volna számára, „meglapuló élete”, sőt – ismét az ítélkezés durvasága – „féregélet félelme” miatt. Az apa magatartásának elutasításából következne a cél, a terv: „Külön életem, más életem...” legyen. A tanítónő története ezen a ponton bizonyosan letér a szerzőével való együttlövés útjáról, az ugyanerre az alaphelyzetre épülő elbeszéléssel, az *Egyedül* történet párhuzamba állítást azonban javasolja.

Ha a *Hólepedő* elágazás a pályán, akkor a *Sodrásban* (1984) visszakanyarodás a *Földönfutók* és az *Egy szál ingben* önéletrajzi elemekkel telített világához. Kitüntetetten ahhoz az életidőhöz és társadalmi korszakhoz, az 1950-es évekhez, amelyek eseményei nélkül megszakadna a pálya íve, a csempész-diák írófélévé válásának folyamata. Tiba Jeromos tanár története egy szerep betöltéséé: parasztivadékként meghódítani a várost, értelmiségivé lenni, s közben nemcsak hirdetni, hogy „új isten születik, új vallás”, a kommunizmusé, hanem tűzön-vízen át harcolni is az eszme megvalósításáért. A „gyakorlatba ültetéséért” – a regény nyelvi világát behálózó ún. „komintern” kifejezéssel szólva. Az Orwelli „új beszéd” fordulatai – az „odahatni”, „fokozódik a nemzetközi helyzet”, „kitárgyalni a problémákat” és hasonlók – uralkodnak itt is, minden ironikus felhang nélkül. Az elbeszélő a „hős” tettei elősorolásakor sem a kívülálló helyzetéből ítélkezik, nincs távolság közte s a hatalmi szerepétől megrészegülő, a Sztálint isteníró tanár között. Ez az azonosulás akár a regény erényeként, esztétikai értékeként is fölfogható: közvetlenül megmutatkozik a korszak hamis tudata, vakhite.

Megjelenési idejét (1991) tekintve a rendszerváltás hevületében íródhatott Dobos László talán legszemélyesebb, ám a politikai-ideológiai mezőket messze elkerülő regénye, *A kis viking*, amelyet felismerhetően a Norvégiában született unokája ihletett. Lars a szó szoros értelmében maga meséli el – tucatnyi norvég mesét a történetbe szöve – a szocializációját, szinte kizárólag családi (s nem állami intézményi) keretek között zajló nevelését. A pálya íve: a kezdetben csak mesékre, mesélésekre vágyó fiú eljut odáig, hogy az ősei iránt kezd érdeklődni. Kinn a vikingek s a Kon-Tiki köti le a figyelmét, a dunai nagyieknál viszont a törökök, ellenük a vitézséget gyakorolja. A mű egésze a nyelv és az ember lényegi egybetartozását hirdeti, szemléletében Sütő András esszéregényére (*Engedjétek hozzám jönni a szavakat*) emlékeztetően. *A kis viking* talán nem akkora alkotói ambícióval és igénnyel készült, mint például a többi regény, az egységes átfomáltság esztétikai minőségét nézve mégis kiemelkedik közülük. S nem leljük benne, rajta azt a „sok ballasztot”, amit azok némelyike egyik kritikusk

szerint cipelt: a „funkciótlan szavak terhét”, a pátoszt, a „cicomát”, a bő lére eresztett reflexiókat.

A patetikus hangot, a stílus emelkedettségét egyébként is szépprózája egyik jellegzetességének tartják. A másikkal, az önéletrajzi ihletéssel együtt. És a harmadikkal, amelyik az életmű lényegi ellentmondására utal. Arra, hogy a valóságanyag, az ún. ábrázolt tárgyiasságok népi-paraszti, nemzeti-nemzetiségi jellegét az elbeszélők s az alakok jó része kívülálló módon ítéli meg, az együttérzés helyett sokszor a bíráló hangján szólva. Oly annyira, hogy a barát és pályatárs, Tözsér Árpád okkal beszél talányról: Magyarországon vajon miért tartják „népi írónak” Dobost, holott a munkáiban a falu mint téma erősen stilizálva van jelen, ha pedig jelen van, az elmaradottság, a bigottság jelképes helyszínévé válik, bizony.

Hogy mitől népi író? – legutóbbi kötetei, az esszék, interjúk gyűjteményei, a *Teremtő küzdelem* és az *Évgyűrűik hatalma* közvetve vagy közvetlenül válaszolnak. Önkritikát megfogalmazva: „hihetetlen állapot” volt a személyi kultusz „mocsarába” való belezuhanása. Programot: „...levetni magunkról Trianont, s e század magyarellenes bosszúállásainak hordalékát, visszahódítani elsarcolt történelmünket... Küzdeni önrendelkező erkölcsi politikai jogosságunkért, hogy saját sorsunkról magunk dönthessünk. Meghaladni a még ma is nacionalista nemzetállamok elavult ideológiáját. S fáradhatatlanul építeni a magyar-magyar integrálódás, az egységes nemzet intézményrendszerét.” Ahogy egyik interjújának címe állítja: *Már nincs hova hátrálni*.

Kánonbeli jelentősége? Görömbei Andrásnak a csehszlovákiai magyar irodalomról készült korszakmonográfiája (1982) mint kiemelkedő, markáns alkotót méltatja. Jeles irodalomtörténészek tőle (s Duba Gyulától) várták a nemzetiségi közösség „eposzát”, a realista nagyregényt. A szilenciumra ítéltetése csak növelte az olvasói és kritikai érdeklődést iránta. Aztán közvetlenül a rendszerváltoztatás előtt ítéletszerűen jelenti ki a hagyomány és korszerűség viszonyáról értekező „aktív” kollégája, Grendel Lajos, hogy az ő (s Duba Gyula) nevével fémjelzett prózamodell „nem lesz, és nem is lehet kánonja prózaírásunknak”. Kulcsár Szabó Ernő talán emiatt sem szán egy sort se neki *A magyar irodalomtörténet, 1945–1991* lapjain (1993), pedig beillene a vallomásosság, valóságrajz, regionalizmus fejezetébe. Elek Tibor is ezért csodálkozhat: a próza uralkodó irányát odakinn „még ma is” Dobos, Rácz Olivér (s Duba Gyula) jelenthetik. Sorakoznak aztán az összefoglalások: Gintli Tibor–Schein Gábor: *Az irodalom rövid története* (2007), Szegedy-Maszák Mihály és Veress András szerkesztésében *A magyar irodalom története* (2007), Gintli Tibor főszerkesztésével a *Magyar irodalom* (2010) – ha ezek kanonizálnak, Dobost nélkülözve teszik. Megjelenik aztán az irodalomtörténész Grendel Lajos kötete is, *A modern magyar irodalom története* (2010), benne kisportré Dobosról, a *Földönfutók* és az *Egy szál ingben* mint két kiemelkedő regény említve, s dicsérve, hogy „jóval bátrabban él a modern próza idősíkváltásos, asszociatív, a cselekményt több szálon futtató technikáival, mint Duba”. Később, már Bálint Tibor portréját rajzolva visszatér hozzá,

mondván, a magyar irodalom szlovákiai és romániai ágában a 60-as és 70-es években akkor mutatkozott igény „összegző nagyregények” írására, amikor Magyarországon az epika formanyelvének a megújítása volt napirenden. „Innen nézve Duba, Dobos, Sütő, Bálint sikeres regényei a magyar realista epika Magyarországon meghaladni, felülmúlni kívánt mintáit reprezentálták, a magyar prózának inkább a múltját, mint a jelenét” – teszi hozzá. Azt a benyomást keltve, mintha úgy húsz évvel korábban Budapestről diktálták volna neki, ki s mi kerülhet a kinti kánonba. Vajon elmúltak már ezek az idők, vagy Dobos László lezárt életműve újabb diktátumoknak lesz kitéve?

Rabóczky Judit Rita: Szerelmes (2010, hegesztett vasvezeték 190x150x150 cm)

